

ДЪОЛАКРОА /1673—1675/

Този оригинален пътесец е син на бележития френски ориенталист Франсоа Петис Дьолакроа, официален преводач по турски и арабски език във френския кралски двор. Бащата е автор на една история на Чингис хан. Превел е на турски език очерк върху френската история и е създал турско-френски и френско-турски речник.

Синът, отлично подготвен по турски език, е изпратен в Леванта от Колбер през 1670 г. да събира и изследва източни ръкописи. Пътува из Сирия, Ирак и Иран и след това става секретар на маркиз Дьо Ноантел в Цариград. Придружавайки посланика или сам натоварен с мисии, Дьолакроа минава през някои балкански области, най-вече Източна Тракия, Източна България, Влахия и Молдавия.

Завръща се във Франция през 1680 г. с богата сбирка от ориенталски ръкописи. Като познавач на Изтока му възлагат мисии в Мароко, Тунис и Триполи. Подготвен, опитен и ерудиран, той заслужено става ръководител на катедрата по арабски език в колежа и след смъртта на баща си заема неговия пост в кралския двор. Дьолакроа е един от най-плодовитите познавачи на Близкия Изток във Франция. Автор е на множество и разнообразни трудове върху историята, политиката, устройството, населението, културата и пр. на редица страни и области от Близкия Изток и най-вече в пределите на Османската империя. Той е същевременно и талантлив преводач от турски, арабски и персийски език.

По време на войната срещу Полша той се придвижва с османските войски през Добруджа и Молдавия, натоварен със задачата да държи френските управляващи среди в течение на събитията. Подробно осведомен за състоянието на румънските княжества, между другото и поради връзките си с великия драгоманин при Портата Александър Маврокордато, той пише една релация за Влахия и Молдавия.

Впечатленията на Дьолакроа от балканските земи от 1673—1675 г., изложени в дневника му, сочат добра осведоменост, широки интереси и съсредоточено внимание въпреки характерното за такъв род книжнина повърхностно предаване на факти и склонност към любопитни и забавни подробности.¹

Дьолакроа издава сам в съкратен вид дневника си под наслов *Mémoires du Steur de la Croix, cy-devant secrétaire de l'Ambassade de Constantinople. Contenant diverses Relations très curieuses de l'Empire Ottoman. I—II. A Paris, 1684.*

Познати са издания на откъси от Дневника на различни езици.²

Поместените тук извадки са по ръкописите от Парижката национална библиотека *Fonds Français 6094—6095.*³

По повод посещението на Одрин заедно с посланика в 1672 г. Дьолакроа пише: „Той [Адрианопол] е разположен в една равнина, околностите му са много красиви, изгледът му — приятно разнообразен с ливади, гори, села и реки. Напоява се от три реки — Тунзия, Мариса и Арда (името на последната иде от това на основателя му⁴ (на града, б. пр.) — императора Адриан — Адрианополис.

Крепостната стена е твърде малка, при все че има девет порти — тя не е повече от 4 мили обиколка, но султанската резиденция там е допринесла за увеличаването ѝ, което я прави днес една от най-значителните в империята. Нищо не напомня за древността му (на града) освен стените, които са разнебитени, с няколко стари съборени кули. Най-красивите постройките са джамиите, хановете, безистените и няколко сарая. Реките, които оросяват този град, са, както вече казах, Тунзия, която извира от планините на Унгария, наречени диви, минава през град София и тече покрай стените на сарая и градините на султана. Мариса иде от планините на Селвания, които са около Белград. А Арда извира от елинска Етолия. Тя е по-широка от другите, което причинява често засушаването ѝ. Те се съединяват в Нено и образуват нещо като голяма река, наречена Ригас. Минавайки през град Дира, в нея се вливат 13 малки рекички, които променят името ѝ на Еднос. Тя се влива в морето при Перистерия, като образува залив, който запазва името Еднос.⁵

Тези реки са извънредно полезни за града Андринопол поради многото кораби, които идат откъм Хиос, Смирна и другаде, пристигат и докарват всякакви неща, необходими за живота.⁶

Множество каменни и дървени мостове свързват града. Има еничерски стражи, поставени да пазят да не се изнася тайно вино и да няма пианство. Онези, които биват залавяни на местопрестъплението, се наказват с удари с тояга по ходилата. Въпреки известен порядък, който се внася тука, той не възпира преминаването на мнзина, които успяват да внесат вино, улеснени от тъмнината и ескортирани от някой низш еничерски офицер, натоварен с тази охрана. Земята в околностите на

Андринопол е много плодородна на всичко и особено на вино. Но най-много такава иде от Керкклисне (т. е. 40 черкви)⁷ и от Родосто, който го получава от островите в Мраморно море. Тази търговия вършат гърци и евреи било с помощта на приятели или под покровителството на посланици, чиито преводачи са те по-скоро ад утилитатем, отколкото ад хонорес, тъй като така те имат много привилегии, отличаващи ги от обикновеното население. Тези, които нямат нито приятели, нито покровителство, си служат с парите. Те им уреждат всякакви трудности, от които другите не са облекчени и често си служат със същото средство, за да укрепят престижа си.

Говори се, че в християнско време тук е имало 130 черкви и 12 манастира. Сега се наброяват не повече от 14 и нито един манастир. Останалите са били разрушени или превърнати в джамии и сараи. Има и един епископ с доход 10 000 лири. Броят на постоянно пребиваващото в Одрин население достига до 35 000 души или около толкова: турци, християни и евреи. С двора и султанската свита се увеличава с повече от 20 000 души.

Древният и новият Андринопол се състои от 400 улици или около толкова и в него има 200 джамии, строени от императори, везири и други високопоставени лица. Императорските са султан Мурад джамия, построена от едноименния султан, който завладя Андринопол. Две други носят името на султан Баязид Илдъръм, същия, който бе пленен на война от Тимурленк или Тамерлан, владетел на Татария. Едната от [тези джамии] бе построена от самия него, а другата от Руса паша⁸ в чест на господаря му. [Джамията] султан Мехмед е дело на султан Мехмед II, завоевателят на Константинопол, който ѝ даде името си. Най-красивата е тази на султан Селим, която той нареди да построят след завладяването на Кипър. Като строеж тя прилича на другите. Но онова, което я отличава, е минарето или камбанарията ѝ, много високо, до което се изкачват по три различни стълби, всяка от по 100 стъпала. Те са вградени и поставени така една над друга, че изкачвайки се, вие се разговаряте, без да се виждате. От минарето се разкрива чудесно градът и всичко наоколо. Другите забележителни сгради са дворците на султана, на великия му везир, на каймакамина, на любимия кулоглу⁹ на негово величество и на някои паши.

Безистенът е място, където се продават и пазят най-ценни неща. Той е дълъг 200 стъпки, изграден е от камък и е покрит с олово. Формата му е кръстовидна, т. е. разделена на 4 еднакви галерии. От всяка тяхна страна са разположени дюкяните, пълни с всякакви стоки от вълна, коприна и злато. Излагането им на показ представлява много приятна гледка“ (с. 54—60).

„Затворът на робите и каторжниците в галерите (в Цариград, б. пр.) представлява голямо пространство, оградено с много високи стени. В него има корпус с покрити постройки и е затворен с врати. Те (постройките) са във вид на галерия, от всяка страна на която има по няколко малки стаички. Там са настанени робите, които имат малко пари било за да плащат жилищата си, било за да търгуват на дребно. Това е една от изгодите на турските офицери и християнските писари, които ги пазят. Останалите заемат сутерените на тези дюкянчета или малки карцери, които са на платформа. Тези нещастни християни, които пшкват в мизерията на едно робство, от което няма откупуване освен чрез мирен договор, са облекчени в живота си от милостите на посланици, търговци и на всички техни сънародници. Тези, които имат имот в страните си или пък съберат суми от милостиня и пр., карат по-леко. Ако имат приятели и пари, се отърват от галерите и пътуване по море. Много често писарите, които, въпреки че са роби, имат свои къщи и семейства в Галата или Пера, им гарантират свободата да идват из града и да търгуват там. Те дори се сдружават помежду си и търгуват вътре и вън от затвора с вино, което им е много изгодно. Те се женят в страната и веригите на робството — гривна на крака, са им по-леки от тези на брака. Но те са охолни, особено писарите, които, ползувайки се от нещастieto на другарите си, им изсмукват буквално средствата за живот, чрез което забогатяват значително (с. 206—208). Трябва да се признае, че робството в Турция е по-леко от другаде, напр. на вицецаря на Неапол. Тези нещастници се утешават, че имат черква и свободно вероизповедание. Тези милости на турците не са от човештина, а за да не бягат [робите]“ (с. 210).

След това Дьолакром рисува порядки и условия в империята.

„Нестабилността и фалшивостта на монетите не са от най-малките причини за съсипването на империята. Допускат да влизат множество такива от чужди страни, чийто курс разрешават. Онези, които ги внасят, сменят част от тях с пиастри и ...¹⁰ като ги изнасят, а с друга част закупуват хубави стоки. Така те отнасят всичко най-ценно от империята, където остава само мед, която са принудени много често да обезценяват. Това причинява големи загуби за хората, които, задължени да топят, не получават и една пета от капитала си, както се случи преди няколко години с монетите османи, тимини или монети от 5 су — султански, и 4 полски, загубата от които според мълвата достига до 10 милиона жълтици. Злоупотребите, които човек понася в империята, допринасят също за съсипването ѝ. Всички, които раздават правосъдие, търсят грижливо случаи, за да присвоят чрез тях чуждо имущество. Когато няма нито

кражба, нито убийство в обсега на юрисдикцията им, те съумяват да създадат мними. Карат да се пролее кръв в квартала, имат си назначени разбойници или пък карат да се разбият вратите на някои дюкяни и изискват за кръвта 40 000 аспри, т. е. 100 пистולי, като карат да ги заплащат къщите от квартала. Ако не бъде докаран крадецът, нещо невъзможно, защото той е доверен на съдията, всички жители биват третиранни като крадци и ги затварят. Понеже наказанието не е определено, както и кръвнината, те се измъкват само срещу пари (с. 243—246).

Лъжесвидетелите в Турция. Лъжесвидетелите, които са съвсем повсеместни в империята, причиняват там голямо безредие. Има ги за всякакви работи и при всякакви спорове. Те имат свои агенти или посредници, които присъствуват на процесите и не пропускат да предложат свидетели на онези, които биват заставени да прибегнат към доказателства по такъв път. Те им доставят такива — повече или по-малко значителни и чиято добродетел би могла да придаде тежест на свидетелството (с. 245—246).

Една много неприятна за султана злоупотреба, която се стоварва при това върху християнските му поданици, е изнудването или лъжата, която се устройва на негово величество при събирането на девширмето, данък върху децата. Този данък, който в миналото се събирал само на 30 години веднъж, е бил по-значителен от сега, когато го събират на 10 години веднъж, при все че трябваше да се утрон.

Това не е, защото липсват деца, а защото изпратеният заинтересуван ага препродава доста скъпо децата на бащите им, които пък му доставят такива, купени от бедни турци, без да са обрязани. По такъв начин починът на негово величество е измамен.

Смятайки, че извършва акт на милосърдие и религиозна преданост, като увеличава броя на мюсюлманите, той събира в сараите си турци вместо християни (с. 248).

Какви сили може да има една толкова зле управлявана империя, чиито граници са открити и е без крепости, които да защищават проникването в страната или да издържат обсада. Повечето от градовете ѝ са със срутени стени и без укрепления и ако турците биха били нападнати от мощен неприятел, който да ги разбие, той би ги преследвал чак до Константинопол, без ни един от градовете им да е в състояние да им даде убежище... (с. 250).

Турците нямат никаква военна дисциплина. Те не знаят що е ред в битката. Задоволяват се само да намерят изгодни постове, за да се настанят на лагер. Бият се в безредие и ако имат насреща си по-разумен неприятел, при все че са по-многобройни, те ще бъдат победени (с. 250).

Разкошът, който е бил гibelта на много империи и който разсипал Римската, най-великата в света, е извънмерен при турците. Те са потънали във всякакви пороци. Не приличат на онези древни тюркмени, които винаги живееха на палатки, **ядяха** от нужда и пиеха само вода, спяха на кораво и се обличаха само с аба и овчи кожи. Тези живеят само в сараи, ядат само изтънчени храни, пият само скъпи ликьори, смесени със смола и мускус, и много често [пият] вино.

Спят само на легла от лебедов пух във великолепно украсени стаи и за да предизвикат по-приятен сън, карат най-младите и красиви момчета — техни слуги, да им търкат ходилата. Обличат се в златни тъкани и най-хубави копринени материи, в най-скъпи кожи. Когато отиват в армията, водят толкова голям екипаж от хора, коне и багажи, че освен дето се забавят, огромният брой безполезни гърла причиняват глад на останалите (с. 252).

Нека заключим прочее, че Османската империя е много по-силна във въображението на чужденците, отколкото е в същност, и че християнските владетели няма защо да се обединяват, за да разсипят тази мощ. Достатъчно е само френското кралство и изглежда, че небето е запазило тази победа за негово величество“ (с. 254).

Движейки се с османската армия в похода ѝ срещу Полша през 1676 г., Дьолакром описва обоза на армията и отбелязва, че „вечер на факли тези животни (конете, б. пр.) са завеждани на паша. Водят ги румилийски селяни, предназначени за това. Наричат ги войнуци. Те имат един бей или генерал, наречен войнук бей. Освободени са от харач, поголовен данък. Всекиму се дава дреха от бяла аба. Тези коняри спят в бараки на поляните...“ (с. 364).

В том II е поместен един трактат за Влахия и Молдавия. Там Дьолакром отбелязва между другото:

„Трите устия на Дунава. Дунав улеснява много търговията чрез трите си устия: Кили, Селина¹¹ и Св. Георги. През тях минават всички каици, които идват от Черно море и отиват чак до Браила¹², където разтоварват стоките на плоски кораби...“ (II, с. 153—154).

В същия т. II има описание на гр. Солун:

„Това е столицата на Македония¹³. Градът Солун е разположен в края на едноименен залив на склона на издигащата се над него планина. Формата му е триъгълна. Назъбените му стени са изградени от камък, тухли, вар и пясък и снабдени с много квадратни кули. Турците са построили там 4 укрепления, по едно на всеки ъгъл и последното — в средата на фасадата на капуданството за отбрана на плавателните съдове от корсарски нападения. Тя не създава страх [на корсарите], за-

щото има само 12 лоши малки железни оръдия, без голяма мощност.

Има един архиепископ с 8 избиратели-духовници и 19 черкви. „Свети Димитрий“ е митрополитска черква. Построил я е император Андроник и я е посветил на Богородица. Но понеже Мурад I взел старата, за да я превърне в джамия, гърците взели тази, за да я посветят на свети Димитрий и да направят от нея митрополитска черква. Има пет женски манастира от ордена на Свети Василий. [Монахините] са облечени в черно с прозрачно було от същия цвят, което се влачи по земята. Трите най-значителни [манастира] са посветени на Богородица, на свети Теодор и на Светата църква. Във всеки има около 100 девойки, които не са дали обет и напускат, когато пожелаят, за да се оженят. Някога те са живели твърде порядъчно, но откак турците станали господари на страната, повечето от тях водят много скандален живот.

Турците имат множество красиви джамии в този град — това са били черквите „Света София“, „Свети Гаврил“, „Света Богородица“ и „Свети Димитрий“. Куполът или сводът на „Свети Гаврил“ е толкова голям, че е трябвало да бъде подпрян на стена, дебела 24—25 стъпки. Сега управляващият султан Мехмед IV е превърнал черквата „Света Богородица“ в джамия. На всяка страна там се виждат 12 красиви колони от яспис с обиколка по 6 стъпки и 18 високи. Те поддържат разлистени капители, над които има кръстове, неразвалени от турците.

Черквата „Свети Димитрий“, която турците наричат Касумния, е най-старата, най-голямата и най-просторната от всички. Тя е дълга 33 и широка 27 [стъпки]. Тя е разпределена, както цариградската „Света София“: две разположени една над друга галерии, поддържани от два реда ясписови колони от по 5 стъпки в диаметър при 15 [стъпки] височина, преобладават около храма, чиято вътрешност видимо е била облицована с мрамор, както може да се съди по още съществуващите по стените множество късове. Има един кладенец, от който гърците са направили аязмо. Преданието твърди, че тази черква е започната преди 900 години от един много богат търговец и довършена от тогавашния владетел.

Евреите там имат 30 синагоги. Най-значителни са Кастилската, Португалската и Италианската. Те имат там две училища и повече от 10 000 ученици, които идват от всички краища на империята да се учат там. От всички красиви сгради, които някога са се виждали в Солун, няма нищо забележително освен една триумфална арка с тухли, поддържана от два мраморни пиластра от по 12 тоаза височина с 4 — отпред и 2 — дебелина. Те са пълни с трофеи и с множество релефни човешки и конски изображения, които времето след това така ги е из-

лично, че не могат да се разберат историческите сюжети.¹⁴

Градът се управлява от мюселим¹⁵. Той има мюфтия за религиозните въпроси и един молла¹⁶ за правосъдието. Митницата струва на султана 100 хиляди жълтици. Броят на турците е 10 000, на гърците — 4000 и на евреите — 2200, без жените и децата. Те са по-добре в Солун отвсякъде другаде в империята, понеже плащат само 6000 акчета данъци. Те го **навакват** тройно чрез султана, който им дава ежегодно 160 000 за еничерското сукно. Ето защо може да се каже, че те не плащат нищо. Затова укриват колкото могат броя си от страх да не им **увеличат** данъка.¹⁷ Гърците плащат 4000 пиастри“ (с. 285—292).

Увод, подбор и превод: *Б. Цветкова*
Коментар: *П. Коледаров и Б. Цветкова*

¹ Данните за Дьолакроа са черпани от P. Samardžić, пос. съч., с. 100—103; N. Iorga, *Les voyageurs français*, p. 83 сл.

² N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 82—83; Fr. Babinger. O relațiune neobservata despre Moldova sub dominia lui Antonie Voda Ruset (1676). *Academia Romana. Memoriile secțiunii istorice. Seria III*, t. XIX, mem. 8. Bucarest, 1937, p. 28.; P. Samardžić, пос. съч., с. 225—233; A. Βαχλόπουλος, *Περιγραφή της Θεσσαλονίκης από τον περιηγητή De la Croix στα 1678* [Renseignements donnés par le voyageur De la Croix (1679) sur Thessalonique] — *Μακεδονικά*, XI, 1971, p. 272—282.

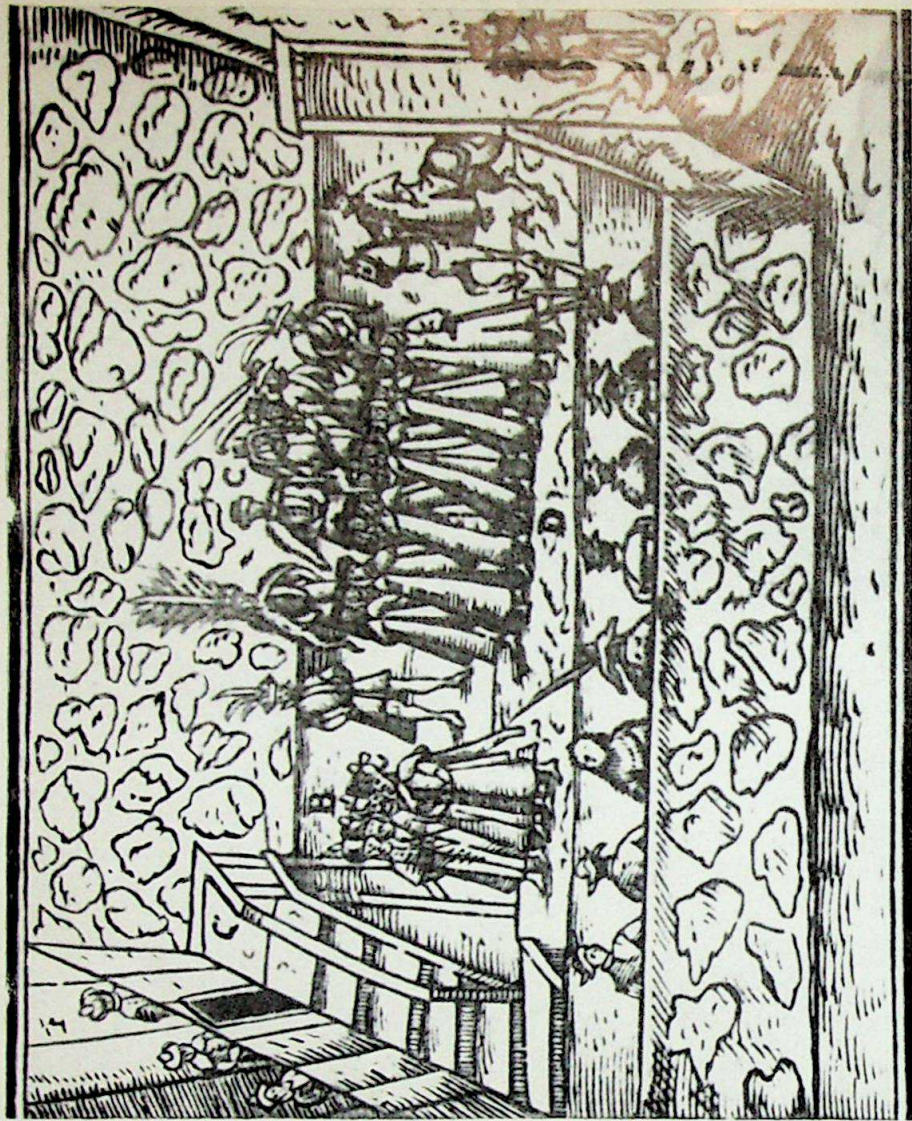
³ Mémoires de Delacroix secrétaire de l'ambassade de Constantinople contenant diverses relations très exactes et très véritables de Constantinople, des mœurs, costumes, religion, politique et gouvernement des turcs, de la guerre du Grand Seigneur contre la Pologne et la prise de Kameniek du serail de sa haute-se et de la manière de vivre des Sultanes du renouvellement des capitulations entre la France et la porte de l'origine des Kioprulits, et aux Visirs de la circonscription des princes, des nopses de la princesse, relation des tartares de Krim, des estats de Moldavie et de Valachie et de la guerre de Moscovie.

⁴ Дьолакроа греша за произхода на името Арда. То не е свързано с император Адриан, а видоизменение на старотракийското Артескос. Вж. V. Velkov, *Über den antiken Names des Flusses Arda*, *Известия на Института по български език*, XVI, 1968, с. 79—85.

⁵ Западноевропейските пътешественици и картографи не са имали ясна представа за изворите и посоката на течението на реките и ги смесват. В случая Тунджа извира от вр. Ботев в Стара планина, но Дьолакроа я бърка с Искър. Що се отнася до споменаването на Унгария, той има пред вид временните завоевания на български територии от унгарските крале. За това те си присвояват титлата „Rex Bulgariae“. Така в представите на Дьолакроа Тунджа, като идва от България, е равнозначно, че извира от Унгария.

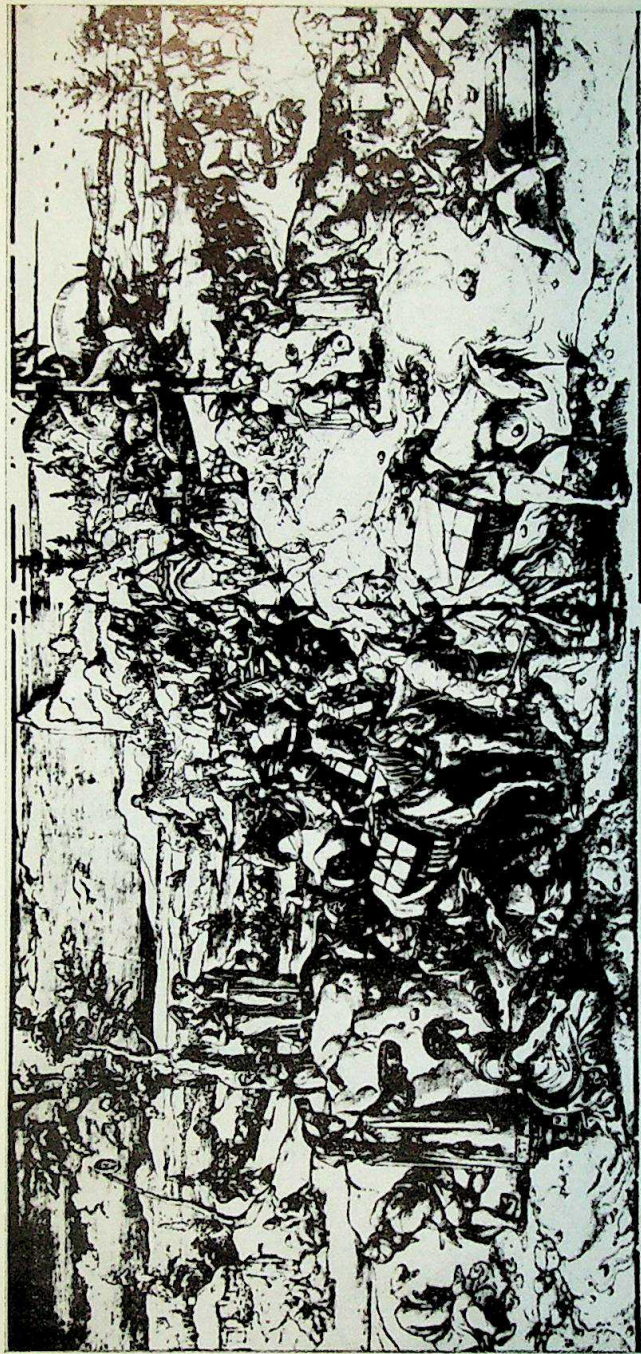
Подобен е и случаят с Марица, която в действителност извира от вр. Мусала в Рила. Имайки пред вид, че тя тече по посока на Диагоналния път от Белград през Ниш, София, Пловдив и Одрин за Цариград, Дьолакроа си представя, че извира някъде между Белград и Ниш. Затова употребява термина „Селвания“. Той произлиза от *Silva Bulgariae* (Български лес, Българска гора), както кръстоносните летописи и други западноевропейски автори наричали земите между Белград и Ниш, по двата

Посещение на чуждо посланичество при бейлербей — XVI в. (по С. Швайгер)

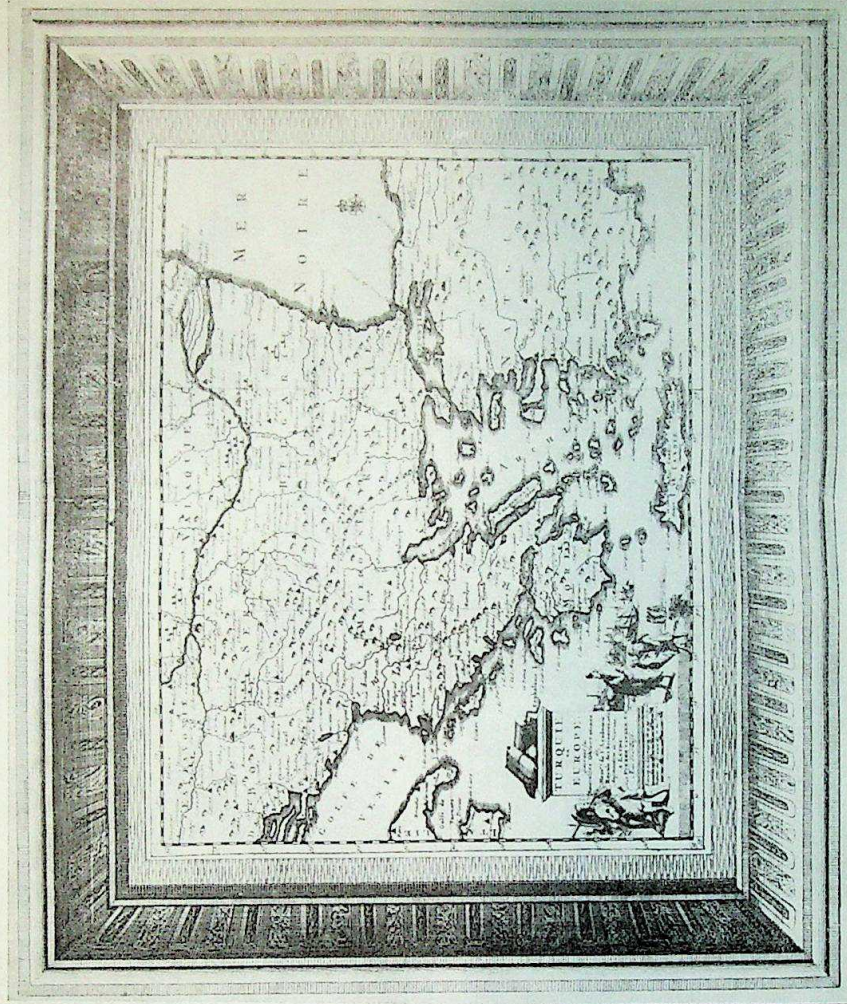

Селскостопански занятия в Османската империя — (гравюра по Б. Георгиевич)

Селяни продават продукти от първа необходимост на минавали кервани (старинна скица)

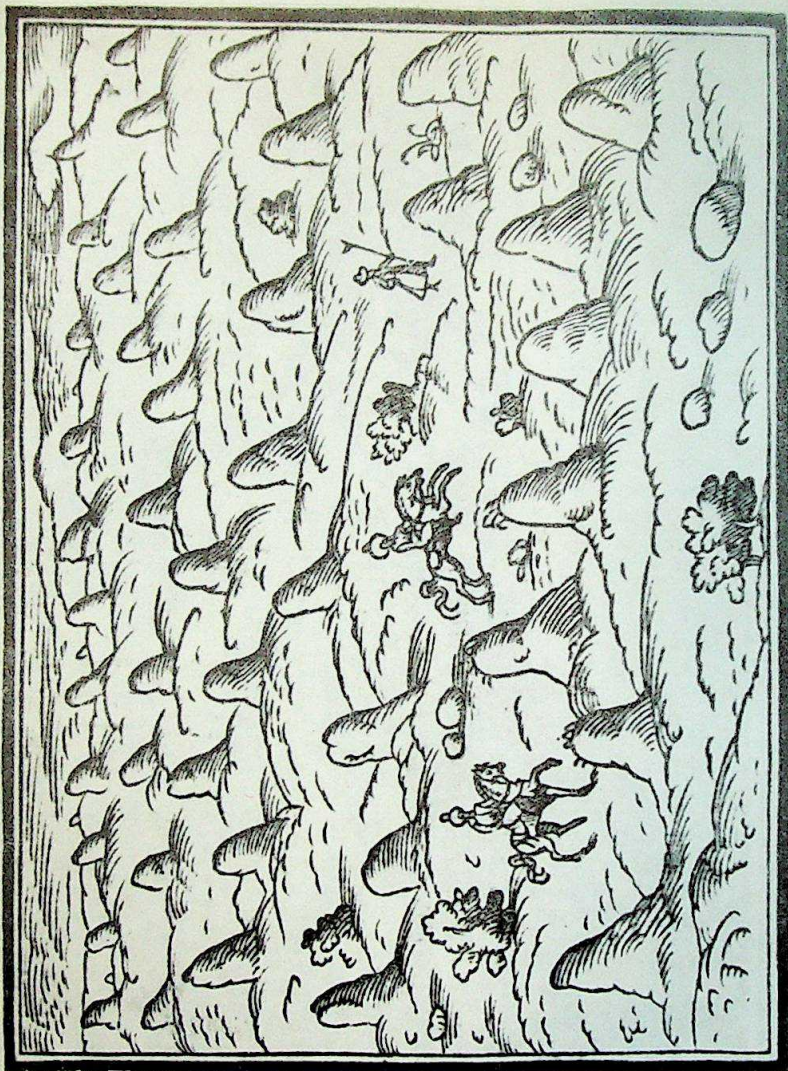
Старина карта на балканските земи

Vn Dogangi, ou Faussemer du G. S

Християнско момче, взето за еничарския корпус — старинна скица

бряга на р. Велика Морава, около Диагоналния път. Например австрийските летописци, хрониките на манастирите Петерсхаузен до гр. Констанц и Пегау до гр. Мерзелбург в Саксония, на Алберт Аквенски, „Историята на похода на Фридрих I“ от Ансберт и др. (вж. Латински извори за българската история, т. III, София, 1965, с. 65, 139, 205, 147 и 150, 253). Българската гора е наричана още и *Nemus Bulgariae* (= Български лес с пасища), напр. у Алберт Аквенски и Ансбертовата „История“ (пак там, с. 150, 260 и 264) или *Desertis Bulgarorum* (= Български пущиници) (вж. пак там, у Одоъ дьо Дьой, с. 127).

Дьолакроа се заблуждава и относно посоката на течението на Арда — от югозапад, и смята, че тя извира от Етолия — планинска област в Средна Гърция, югозападно от Тесалия, между реките Сперхей, Ахело и Коринтския и Патраски залив. В действителност р. Арда извира от Средния дял на Родопите.

Дьолакроа не е наясно и за вливането на Марица в Бяло море и нейните притоци. Така напр. под името Ригас се разбира античната Регина или дн. Ергене, ляв приток на Марица. Градът Енос, даден под формата Нено и Еднос, е счетен за река. Устието на Марица е именно в залива на гр. Енос, а не на Бистонското езеро (наричано от българи и турци Буругьол, а сега — Порто Лагос), ако се съди по посочването на Дьолакроа, че „тя се влива при Перистерия“. Това трябва да се разбира като гр. Перитеорион или Перитор, дн. Буру-калеси на северния край на залива Порто Лагос. Дира е изопачено от гр. Дидимотихон или Димотика, близо до които се влива десният Маричин приток р. Луда.

⁶ Преди безразборното обезлесяване на тракийските планини, продължило особено интензивно в навечернето на Освобождението от компанията на австрийския барон фон Хириш, получила концесии от султана за строеж на железопътни линии и експлоатация на горите, река Марица е била плавателна за малки кораби и салове до Пловдив, а за средни гемни — до Одрин.

⁷ Гр. Лозенград, Турция.

⁸ Рустем паша, велик везир при султан Сюлейман Законодател.

⁹ Кулоглу — (син на кул, т. е. роб), синове на еничери, приемани с предимство в оджака като аджеми оглани.

¹⁰ В текста *feuillanes*, явно вид монета. Засега не успяхме да я уточним.

¹¹ Килия и Сулина.

¹² Гр. Браила, Румъния.

¹³ Тук пътеписецът има пред вид античното географско понятие за Македония.

¹⁴ За Солун през турската епоха, за култовите и обществените сгради срв. J. H. Kramers, *Encyclopaedie des Islam*. IV Leiden—Leipzig, 1934, p. 219—221; O Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris, 1913; 1324 *sene-i hircisine mahsus Selânik vilâyeti salnamesinden*, ed. 19; Ориенталски отдел на НБКМ Сп 16/35; срв. превода му от Н. Попов с коментар от Б. Цветкова в Извори за българската история, XVI, 1972, с. 378—411; Вж. и A. Vasalopoulos, *A History of Thessaloniki*, 1963; срв. Г. К. Μωραϊτόπουλος, *Τοπογραφία Θεσσαλονίκης*. Εν 'Αθήναις, 1833.

¹⁵ Мютеселим — управител на град. Заместник на началника на вилает или санджак и местен събирач на данъци.

¹⁶ Кадията на Солунес ранг молла.

¹⁷ За евреите в Солун срв. J. S. Emmanuel, *Histoire des Israélites de Salonique*, I, Paris, 1936; Jos. Nehama, *Histoire des Israélites de Salonique*, II—IV, Paris, 1935—1936.